

VISIE OP SOORTENBELEID VAN ENKELE NATUURORGANISATIES

De redactie van het Vakblad Natuurbeheer heeft aan de 'hoofdkantoren' van enkele natuurorganisaties gevraagd hoe zij tegen 'soortenbeleid' aankijken. Zien zij een spanning tussen 'soortenbeleid' en 'gebiedenbeleid/ecosysteembeleid'? Wat is de visie van waaruit zij hun terreinbeheerders in het veld 'aansturen'?

Natuurmonumenten

T. van den Broek & B. van Tooren

In 1994 bracht Natuurmonumenten (NM) een nieuwe doelstellingennota voor het terreinbeheer uit. Deze nota stelde het landschap centraal in het beheer en onderscheidde daarbij nagevoeg natuurlijk, halfnatuurlijk en cultuurlandschap. Er was in deze nota wel aandacht voor specifiek op soorten gericht beheer, maar veel nadruk kreeg dit aspect niet. In 1997 kwam dan ook de aanvullende nota "soortgerichte maatregelen" gereed. Dit is ook nu nog de leidraad voor het soortgericht handelen bij NM.

Hoewel deze nota nog steeds adequate richtlijnen biedt (kader 1) dient toch, nog slechts vijf jaar na dato, gesteld te worden dat ook in deze nota de sterke toename van de aandacht voor soorten in beleid en beheer gedurende de laatste jaren werd onderschat. In het onderstaande worden enkele actuele aspecten bij het soortgerichte beheer van Natuurmonumenten kort aangestipt.

Vossen en ganzen

Tot voor enkele jaren werd de vos uitsluitend bestreden als kolonies lepelaaers er door bedreigd werden. Momenteel maakt ook NM zich grote zorgen over de sterke toename van de predatie van weidevogels door de vos. Predatie door de vos lijkt vooral van belang te zijn in gebieden waar de weidevogels door andere oorzaken in de verdrukking zijn gekomen, bijvoorbeeld door het ontbreken van een goede waterhuishouding, onvoldoende voedsel etc. De vos kan dan soms de laatste

klap uitdelen. Een recente analyse heeft uitgewezen dat in ongeveer een kwart van de weidevogelgebieden van NM predatie door de vos een rol speelt. Indien bij NM weidevogels expliciet tot de doelstelling in het gebied behoren en de vos de enige beperkende factor voor een goede weidevogelstand lijkt te zijn, kan eventueel besloten worden tot aantalreducerende maatregelen. Dit is echter alleen acceptabel als het geen "dweilen met de kraan open" is. Ook de sterke toename van de Grauwe gans leidt thans tot ambivalente gevoelens, al overheerste enkele jaren geleden nog een zeker enthousiasme. Regelmatig leidt de toename tot problemen met de landbouw. Evenals voor de vos geldt ook voor de Grauwe gans dat er een nog veel sterkere toename verwacht mag worden.

Habitat- en Vogelrichtlijn

Het belang van in de annexen van Vogel- en Habitatrichtlijn genoemde soorten als kamsalamander en zeggekorfslak werd enkele jaren geleden nog nauwelijks onderkend. Nu des te meer! Daarbij gaat thans vooral de aandacht uit naar het beschermen van soorten tegen ingrepen in het landschap als aanleg van wegen, industrieterreinen etc. De terreinbeherende organisaties herbergen de meeste populaties van de beschermde soorten. Veel gebieden zijn inmiddels aangewezen als Speciale Beschermingszone onder bescherming van Habitat- en/of Vogelrichtlijn. De overheid is thans formeel verantwoordelijk om zorg te dragen voor het behoud van de soorten in deze gebieden. De overheid zal daarvoor ongetwijfeld een beroep doen op de terreinbe-

heerders. Die kunnen het tij soms ook niet keren; ook in natuurgebieden sterven nog regelmatig soorten uit. Het is dan ook een kwestie van tijd voor ook een natuurbeherende organisatie aangeklaagd zal worden voor het "onvoldoende" rekening houden met bedreigde soorten. Om het ingewikkelder te maken is bijvoorbeeld het Programma Beheer nog niet afgestemd op deze internationale verdragen. Het tot op heden ontbreken van afstemming van nationale en internationale wetten en regelingen kan nog voor problemen gaan zorgen. Hopelijk zal dit op korte termijn hersteld worden.

Een belangrijk bezwaar van deze op zich goede wettelijke bescherming door Habitat- en/of Vogelrichtlijn is dat een terreinbeherende organisatie gedwongen kan worden een bestaande situatie te handhaven en dus de natuurlijke successie te verhinderen. Hopelijk zal het nooit zo zijn dat we juist in onze meest natuurlijke systemen, de duinen, bestaande situaties alleen terwille van de Vogel- of Habitatrichtlijn moeten consolideren in plaats van natuurlijke processen een kans te geven.

Genetische erosie

Zeer veel Rode lijstsoorten komen (vrijwel) uitsluitend nog in natuurgebieden voor en ook daar vaak nog maar in zeer kleine populaties. Helaas is de kans op uitsterven van dergelijke populaties zeer groot. Twee voorbeelden kunnen dit treffend illustreren. De in Nederland zeer zeldzaam geworden dagvlinder Zilveren maan komt in vier gebieden van Natuurmonumenten voor. In de Wieden is de soort zeer algemeen en geenszins bedreigd. In de Vechtplassen daarentegen kwam de soort slechts in een zeer beperkt deel van het gebied voor. Hier vlogen de vlinders tot ongeveer 10 jaar geleden nog met honderden exemplaren. Sindsdien werd echter een gestage afname geconstateerd. Met hulp van de Vlinderstichting is er zeer veel aan gedaan om de soort te behouden. Dat kon helaas niet verhinderen dat de soort vorig jaar niet meer is waargenomen. De oorzaak is feitelijk onbekend. In het Korenburgerveen en op de Sprengenberg vliegt de soort in een zeer klein deel van de beide terreinen.

De aantallen zijn laag. Uitbreiding van het geschikte vlieggebied is nauwelijks mogelijk. Het is voorspelbaar dat de soort hier eveneens zal uitsterven, al is onbekend of dat twee of 100 jaar zal duren. De beheerders doen hun best maar staan vrij machteloos.

Dergelijke situaties illustreren goed de noodzaak van de snelle realisaties van zowel grotere natuurgebieden als verbindingszones: de ecologische hoofdstructuur. Zowel bij vergroting als bij verbinding zal de nieuwe natuur echter aan hoge eisen moeten voldoen om dergelijke honkvaste soorten kansen te bieden!

Nog schrijnender is het gesteld met het korhoen op de Sallandse Heuvelrug, het laatste leefgebied in Nederland. Hier is in het kader van een soortbeschermingsplan Korhoen alles op alles gezet om het korhoen meer kansen te geven. Zo is er bijvoorbeeld veel bos gekapt zodat het areaal heide met struiken toenam. Helaas, het aantal hanen wordt elk jaar kleiner. Tenzij er een wonder gebeurt, is het over enkele jaren gedaan met het korhoen in Nederland.

In deze voorbeelden speelt genetische verarming en inteelt mogelijk een belangrijke rol. Het spreekt voor zich dat ook "catastrofes" van grote betekenis kunnen zijn voor kleine populaties. De laatste 10-15 jaar wordt veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de overlevingskansen van kleine populaties als gevolg van genetische erosie. Dit onderzoek leidt veelal tot aanbevelin-

Een soort komt in aanmerking voor herintroductie als aan de volgende voorwaarden is voldaan:

- De soort is (inter)nationaal zeldzaam of bedreigd
- De soort kwam ter plekke voor
- De soort kan niet op andere manieren het gebied bereiken
- De onmogelijkheid om het gebied te bereiken is de enige beperkende factor voor het ter plekke ontbreken van de soort
- De in het gebied te brengen individuen verschillen genetisch weinig van de oorspronkelijk aanwezige populatie (zelfde ondersoort, zelfde klimaatgebied)
- En uiteraard moet de bronpopulatie voldoende groot zijn om exemplaren te kunnen missen

Een soort mag bestreden worden ten gunste van een andere soort als aan de volgende voorwaarden is voldaan:

- De te beschermen soort is (inter)nationaal zeldzaam of bedreigd
- Soort is kenmerkend en/of graadmeter voor terrein en is opgenomen in de doelstelling voor het gebied
- Er zijn geen andere beperkende factoren aanwezig voor handhaving van de soort in het gebied

gen voor herintroductie. In veel gevallen wordt echter niet voldaan aan de criteria die NM hanteert ten aanzien van het uitzetten van soorten (zie kader). Uitzetting is dan dus ook niet aan de orde. Overigens werkt Natuurmonumenten soms, onder externe druk, wel mee aan het uitzetten van 'aangeboren soorten', zoals bijvoorbeeld de das terwijn niet in alle opzichten aan de criteria wordt voldaan. Ook "liefhebbers" blijven in toenemende mate de natuur een handje te willen helpen, vaak zonder dat bij de beheerder te melden. Dit speelt vooral bij planten, maar komt ook bij diersoorten wel voor.

Genoeg werk te doen.....

Het bovenstaande geeft aan dat de huidige beheerder in toenemende mate geacht wordt bij het beheer rekening te houden met individuele soorten. Dat vraagt vaak om een zeer kleinschalig beheer. Het zal duidelijk zijn dat dit haaks staat op de wens tot een zo "natuurlijk mogelijk" beheer, laat staan tot het ontstaan van zo natuurlijk mogelijke landschappen. Op de langere termijn bieden deze laatste beheersstrategieën wellicht voor veel soorten mogelijkheden. Maar op de korte termijn zal de beheerder intensiever dienen te beheren dan ooit om alle soorten in de Ark van Noach te behouden.

De beheerders realiseren zich dat ook veel "gewone" soorten thans vrijwel tot natuurgebieden zijn beperkt, en dat zij daar rekening mee moeten houden. Ook de voor onze oranjetip noodzakelijke pinksterbloem is niet vanzelfsprekend aanwezig! Een veel kritischer geworden publiek houdt nauwkeurig het wel en wee van alle soorten in alle gebieden in de gaten. De beheerders die kans zien om zowel de wetgever, de controleurs van het Programma Beheer, de eigen baas en ook nog de vrijwilligers van de voor alle bedreigde soorten aanwezige actiegroepen enthousiast en gemotiveerd te houden, die beheerders zijn goud waard!

De in Nederland zeer zeldzaam geworden dagvlinder Zilveren maan komt in vier gebieden van Natuurmonumenten voor. Foto: H. Dekker.

Staatsbosbeheer

M. Rijks & J. Holtland

Het beheer van Staatsbosbeheer is onder andere gericht op het voorkómen van verder verlies van soorten in Nederland. Dat doen we in eerste instantie door in landschapsecologisch opzicht de processen en toestanden in de terreinen zo goed mogelijk te herstellen of als dat niet mogelijk is, te laten ontwikkelen in een alternatieve richting die naar verwachting zal leiden tot soortenrijkdom. Het gaat dan om de waterhuishouding en vegetatiestructuren en -processen op alle schaalniveaus, zo mogelijk tot en met verbindingsstructuren buiten onze terreinen. Langs de Noordzeekust en langs rivieren en beken kan het ook gaan om herstel van natuurlijke erosie- en sedimentatieprocessen. Herstel kan zowel betrekking hebben op halfnatuurlijke eenheden als op onbeheerde natuur. Beide beheerstrategieën stellen hoge eisen aan het bereiken van een geschikt abiotisch milieu, opdat natuurlijke processen vervolgens hun werk kunnen gaan doen. Wanneer het lukt om op die manier gebieden te herstellen, leidt dat vaak al tot een forse verbetering voor een groot aantal soorten. Zo leidde een waterkwaliteitsverbetering in de Weerribben en andere terreinen in die streek tot het herstel van Krabbescheervegetaties en gekoppeld daaraan, herstel van de populaties van de Groene

Glazenmaker. Vermoedelijk gaan ook diverse andere bedreigde moerasplanten en -dieren in de nabije toekomst van deze ontwikkeling profiteren.

Fors pakket maatregelen

Deze aanpak lukt natuurlijk niet altijd en zeker niet voor alle verdwenen of zeldzaam geworden soorten. De Grauwe klauwier zal in het Bargerveen bijvoorbeeld geen baat hebben bij verder herstel van het hoogveenlandschap. Toch staat in het Bargerveen het herstel van het hoogveenlandschap voorop. Wel is het mogelijk om bij het uitvoeren van maatregelen die nodig zijn voor dit herstel, de populatie klauwieren zo goed mogelijk op niveau te houden. Dat kan onder andere door voldoende kleinschalig en gefaseerd te werken. Het komt ook regelmatig voor dat soorten de aanleiding vormen om gebieden met voorrang en zo integraal mogelijk te herstellen. Voor het korhoen is op de Sallandse Heuvelrug bijvoorbeeld een fors pakket maatregelen uitgevoerd. Helaas was dat weinig succesvol voor het korhoen, maar wel voor onder andere de nachtzwaluw en de roodborsttapuit. Ook komt het voor dat er vanuit zowel de 'soortenkant' als aan de 'ecosysteemkant' wordt getrokken. Dat geldt bijvoorbeeld voor de otter in de moerassen in NW-Overijssel en ZW-Friesland. Hier wordt al vele jaren met vele partners aan integraal herstel gewerkt. Het geschikt

maken van het landschap voor otters heeft vervolgens nog eens geleid tot een forse intensivering van het herstelwerk. Bij soortbeheer gaat het zeker niet alleen om de grote natuurterreinen. Ook tal van kleine natuurterreinen blijken veel bedreigde soorten ten herbergen. Het is de moeite waard om te onderzoeken hoe belangrijk natuurterreinen kleiner dan 150 ha zijn voor de actuele Nederlandse biodiversiteit. Goed ecosysteembeheer, gecombineerd met gerichte aandacht voor soorten klinkt misschien eenvoudig en voor de hand liggend maar het vergt veel zorg en veel deskundigheid. En bovendien is er veel overleg nodig met allerlei partijen om ook de omstandigheden te verbeteren in de omgeving van de natuurgebieden. We zien daarvoor in de komende jaren nog veel mogelijkheden voor verbetering.

Passend in een groot geheel

Nu we met deze aanpak een aantal jaren ervaring hebben, wordt het tijd om landelijk te evalueren voor welke zeldzame soorten de negatieve trend is omgebogen en welke soorten toch nog steeds achteruit gaan. Belangrijk is dan om te bepalen welke soorten op korte termijn uit Nederland dreigen te verdwijnen en daar zeer gericht acties op te ondernemen op de meest kansrijke locaties: onderzoek en experimenteren. Verder is het van groot belang om de verspreidingsgegevens van soorten landelijk centraal op te slaan (dus in minstens per soortgroep op één plek) en goed beschikbaar te maken teneinde bovengenoemde evaluaties uit te kunnen voeren. Op basis daarvan kan het Nederlandse soortenbeleid geïjkt en verder ontwikkeld worden. Dat zal het voor een organisatie als Staatsbosbeheer een stuk gemakkelijker maken om per terrein of streek heldere keuzes te maken voor het al dan niet uitvoeren van soortgericht beheer, passend in een groot geheel. Effectief soortenbeleid en -beheer vereisen een intensievere samenwerking tussen beleid, onderzoek, soortenbeschermingsorganisaties en terreinbeheerders.

De verbetering van de waterkwaliteit leidde tot het herstel van krabbescheervegetaties en daardoor tot herstel van de populaties van de groene glazenmaker.

Foto: H. Dekker.

M. Rijks en J. Holtland werken bij Staatsbosbeheer

Vogelbescherming Nederland

T. den Boer

Soortenbeleid is een noodzakelijk kwaad. De bedreigde status van veel soorten laat zien dat de kwaliteit, de omvang en de randvoorwaarden ook in natuurgebieden onvoldoende zijn. De Nederlandse natuur is niet op orde. Om hiervoor te compenseren is het soortenbeleid opgezet. Soortenbescherming is daarmee aanvullend op en in sommige aspecten sturend voor het beheer van gebieden.

Van belang is om onderscheid te maken tussen korte, zeg 5-10 jaar, en de lange termijn. In de discussie over soortenbescherming spelen vooral argumenten voor de korte termijn een rol terwijl de lange termijn, ten onrechte, onvoldoende aandacht krijgt. Het kan nodig zijn op korte termijn - zonodig ad hoc - maatregelen te nemen om verdere afname of zelfs uitsterven van een (lokale) populatie te voorkomen. Dit om vrijwel onomkeerbare situaties, herintroducties of exorbitante maatregelen later te voorkomen. De strikte bescherming van de laatste twee omvangrijke kolonies van de lepelaar in Nederland - het Naardermeer en het Zwanenwater - is uitgevoerd omdat de kolonies in het buitenland op te grote afstand lagen: in Spanje en Hongarije. Als dergelijke maatregelen worden nagelaten kunnen de consequenties aanzienlijk en kostbaar zijn. De herintroductie van de otter en de hamster laten dat zien. De gekozen maatregelen van de korte termijn hoeven niet aan te sluiten op natuurlijke processen, zolang ze maatregelen voor de lange termijn niet belemmeren. Maatregelen voor de lange termijn dienen juist geënt te zijn op natuurlijke processen. Zo is er discussie of de vossende maatregelen in het Zwanenwater nog nodig zijn. Uit het oogpunt van soortbescherming zijn de maatregelen om broedende lepelaars tegen vossen te beschermen minder goed te verdedigen dan 10 jaar geleden.

Door de soms volkomen onnatuurlijke setting waarin de meeste natuurgebieden zich bevinden, is het soms noodzakelijk draconische maatregelen uit te voeren op grote schaal en voor lange tijdspannes. Een groot percentage van

De ooievaar in Nederland

Tussen circa 1970 en 1980 hing het voortbestaan van broedende ooievaars in Nederland aan een zijden draad. Zonder maatregelen was de soort nu in ons land uitgestorven. Gecoördineerd door de Vogelbescherming is eind jaren zestig van de vorige eeuw een herintroductieprogramma gestart met een kweekstation in de Alblasserwaard, Het Liesveld. Met een aantal wilde ooievaars uit onder meer Hongarije lukte het geleidelijk aan een solide basis van zogenaamde "projectooievaars" te krijgen. Naast Het Liesveld werden verspreid over Nederland in het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de ooievaar "buitenstations" opgericht waar eveneens ooievaars werden gekweekt.

De nakomelingen van de eerste project ooievaars werden losgelaten en dat leidde tot een groeiende populatie zelfstandig broedende paren, van minder dan 10 in 1970 tot circa 400 in 2002. Daarmee is het gelukt om de soort voor uitsterven te behoeden en kon het kweken van ooievaars stoppen. Dit is dan ook definitief gebeurd in 2000, waarna de herintroductievergunning van Vogelbescherming Nederland eind 2001 niet meer is verlengd. Hoewel dit een mijlpaal is in de dertigjarige beschermingsgeschiedenis van de ooievaar in Nederland, is geenszins sprake van een populatie die op eigen benen staat. Op de eerste plaats is de populatie nog te klein voor een duurzaam voortbestaan. Waarschijnlijk is een aantal van minimaal 1000 broedparen noodzakelijk. Op de tweede plaats is de oorzaak van verdwijnen nog niet weggenomen: de voedselsituatie is zodanig slecht dat ooievaars gemiddeld niet voldoende jongen groot kunnen brengen voor instandhouden van de populatie. Veel broedparen worden om die reden nog steeds bijgevoerd, zij het dat het streven is dit af te bouwen. Parallel hieraan moet natuurlijk het leefgebied worden hersteld. Het zal bijzonder veel inspanning vergen om het landschap zo te verbeteren dat voldoende ooievaars op eigen kracht voldoende jongen groot kunnen brengen. Bovendien vragen knelpunten, met name hoogspanningsleidingen op de trekroute, de aandacht.

Hoewel het herintroductieprogramma is geslaagd, is er nog geen sprake van een populatie ooievaars die op eigen benen staat. Foto: H. Dekker.

het rietareaal in natuurgebieden is commercieel verpacht aan riettelers. Dit gebeurt om de massale verbossing in laagveenmoerassen tegen te gaan die optreedt door gebrek aan dynamiek en onvoldoende waterkwaliteit. Het doel is meestal behoud van karakteristieke soorten. Daarmee is sprake van soortenbescherming. Toch gaat de achteruitgang van roerdomp en grote karekiet in veel van de grotere laagveengebieden gestaag door. De huidige wijze van (uitbesteden van) rietbeheer is blijkbaar niet afdoende. Alternatieve oplossingen moeten uitgewerkt worden die wel effectief zijn voor de roerdomp en andere soorten. Wellicht moeten natuurlijke

processen en zelfs "natuurrampen" blijvend worden nagebootst ter compensatie voor onnatuurlijke randvoorwaarden. Ook dat kan onderdeel zijn van soortenbescherming. Cyclisch beheer zoals het uitgraven van petgaten in De Wieden en experimenten met het natuurlijk peilbeheer in de Oostvaardersplassen zijn maatregelen die ook bedoeld zijn om karakteristieke soorten veilig te stellen. De betreffende soorten laten zien of het werk effectief is.

T. den Boer werkt bij Vogelbescherming Nederland.